

Äratrükk ajakirjast „Eesti Keel“ nr. 4—6, 1935.

Üksikküsimusi vadja hääliduse alalt.

1.

F. J. Wiedemann'i teoses „Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland“ (Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pbrg, VIIe série, tome XVII, № 2. St.-Pétersbourg 1871) on rida eri isikute poolt kirja pandud näitesõnu, kus esi-
neb švaalisi sõnakujusid. Rööbiti švaaliste vormidega on samast tüvest ka švaatuid vasteid. Näidiseid: *Sä ämma annab suhte lahasalla, nemiu lahasili* 'die Mutter küsst das Kind, ihre Kinder' (lk. 63) ~ *lachs, laxe* 'Kind' (89); *ähesed* (pl.) 'Ast' (84); *ühese, ühesse* 'ein' ~ *üchs* jne. (86); *öserad* 'Gerste' ~ *ösrad* (87); *lehema, lähema* 'Kuh' ~ *lehme, lehmä* (89); *jahasab* 'er läuft' ~ *jochsa* 'er lief (?)' (89); *lähämus* 'Linde' (90); *wihema, wähäma, wihama* 'Regen' ~ *wihma* — *wihema satais* 'es regnete' (91). Olemasolevaist näiteist on ühes sõnas švaa *z* (kirjapildis *s*) ja kõigis muis *h* järel (*h-d* tuleb siin pidada heliliseks). Ühiseks eelduseks švaale on lühike eelnenud vokaal ja helilisele *h*-le resp. *z*-le järg-

nev heliline konsonant. Ainult sõnas *ühese ~ ühesse* 'ein' näib švaale järgnevat helitu konsonant, sest vähemalt kirja pildi ss taga seisvat foneemi võiks arvata olnuvat s. Pole aga võimatu, et niihästi s kui ka ss tähistavad z-d. Registreeritud kaju numeraalist 'üks' võib olla instruktiiviline vorm. Instruktiivis on aga z ootuspärane — **ühzt*. Et *ühese ~ ühesse* ei ole nominatiive, vaid instruktiive, ei sega tõlge 'ein', sest keelenäidetes on ohtrasti ebatäpseid tõlkeid. (Saksa 'allein' vastena esineb *üchsa*, lk. 84.) Pandagu tähele sedagi asjaolu, et kreevinite teises kõnekeeles, mida usutavasti on tarvitanud keele ülestähendajad kreevinitega kõneldes, läti keeles, võib *viens* 'üks' tähendada ka 'üksi'.

Esitatud omapärane švaaline märkimisviis on köitnud muide L. Kettunen'i tähelepanu VÄH¹, lk. 33 =² lk. 37: „*hs* tavataan jo kreevineillä: *üchs*, *kachs kuht* ('kaksi kuuta'), *uchs* (vatj. *uhsi*); *wachse* (vatj. *vāhsi*). Onpa lisäksi hyvin luultavaa, että sellainen kirjoitustapa kuin *jahasab* (vatj. *johzɛB ~ jōhšɛB*), *āhesed* (vatj. *ɛhzad ~ ɛhsad*) tarkoittaa heikon asteen soinnillista *h*:ta ja *s*:ää, jollei tässä ole jo spesiaalkreeviniläinen švaa-muodostus, jonka edellytyksenä on ollut *h*:n vahva soinnillisuus (vrt. *wähäma* = vatj. *vihmä* 'sadetta')“¹. — Kreevini keelenäidete kirjapanemise äärmise ebatäpsuse pärast võiks mõelda, et švaalistena näivates juhtudes ei olegi tegemist mingisuguse tõeolulise hääldusliku nähtusega, vaid üksnes kirjutuse või kuulmise veaga. Pärilvad ja murded, vähemalt Kattila piirkonna oma, lubavad aga tuua lisatuge Kettunen'i arvamusele, et kirja pildi taga peitub eriline hääldamisnähtus.

Juba Helsingis 1932. aastal juhtis prof. F. Äimä allakirjutanu tähelepanu asjaolule, et Pummala katsealuse

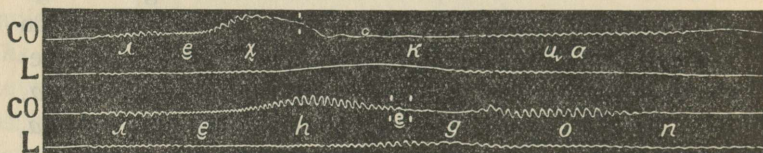
¹ Sama asja puudutab Kettunen teiseski kohas ühenduses *s*-ga (lk. 76 = 79): „Kreeviniien kielen puutteellinen merkintä ei anna varmuutta, onko nykyinen *s*:n ja *z*:n suhde ollut sielläkin vallalla, vaikka erään muistiinpanijan viittauksesta päättäen näyttäisi niin olleen laita; myöskin sellaiset esimerkit kuin *āhesed* (vatj. *ɛhzad*) 'oksat', *jahasab* 'juoksee' osoittavat nähtävästi *z*:ää.“

Kuzmin'i vadja keeles võib kuulda nõrka švaad, mis vahest ei olegi veel arenenud lühikeseks avahäälikuks, vaid mis avaldub ainult konsonandi lõpposa „lõtvumises“, s. t. vastava konsonandi eksplosiivne osa ehk lõpp ei ole hääldatud nõnda täielise artikuleeringuga nagu implosiivne osa ehk algus, vaid asjaomased elundid on tegevuses loiumalt. Käesolevail juhtudel ei ole keel tõusnud küllaldaselt ega moodusta harilikku ahtust vastu suulage kogu artikuleerimise aeg, vaid hääliku lõpposas on ta laskunud lähemale avahäälikute moodustamise juhtudele. Ahtushäälik on moodustatud puudulikult ja, populaarselt öeldes, vokaalistunud. *h*-häälik ei ole taas nii tugeva õhuvoolu survega kui n. ö. tavaline vadja *h*, ning keele laskumise tõttu on õhu vool suukoopaski takistamatum, nagu on lugu teistegi konsonantidega. Võib oletada, et häälepaelad on hõngusasendist teatud määraneni kaldunud avahääliku foneerimise asendisse. Selle vaate järgi käies tulid sõnad *vihma*, *tšülmä* jne. täpsemas transkriptsioonis märgituks *vih^hma*, *tšü^hlmä*. 1934. aastal, mil allakirjutanut oli uuesti võimalust kuulatella sama vadja keelejuhti, suurenes veendumus, et on tõesti olemas niisugust konsonandi lõpposa lõtvumist. Eriti pearõhulise lühikese vokaali järel pärast *r*, *l*, *n*, *z* ja *h*-d võib kuulda, kuidas konsonant kordub nõrgalt ning tuletab ühtlasi veidi meelde seda vokaali, mis on tema eel: *ser^hmeD* 'sõrmed', *ter^hva* 'tõrv', *tšü^hlmä* 'kül'm', *ke^hmeD* 'kolmed', *lah^hzeD* 'lapsed', *vih^hma* 'vihm', *leh^hgon* 'lõhun', *lah^hna* 'latikas', *ah^hjo* 'ahi', *eh^hva* 'õhv', *leh^hmä* 'lehm', *tšüh^hzäd* 'küpsed', *lüh^hzettši* 'lüpsik', *kär^hnä* 'kärn', *eh^hzeta* 'oksendada', *öh^hzüttiväd* 'eksitasid', *raz^hva* 'rasv', *ez^hra* 'oder'. Kõigis esitatud näiteis on švaa heliliste konsonantide vahel. Ainult üks näide leidub märkmete hulgas, kus švaa on helilise ahtus- ja helitu sulghääliku vahel: *täl^hppä* 'nüri'. Esitatagu veel lisanäitena liitsõna *taitškah^hja* 'leivamõhk'. Nagu ilmnenu, on päris-vadja ja kreevini švaa esinemise eeldused samad.

1934. aasta vaatlused ei kinnitanud üksnes kirjeldatud konsonandi lõpposa lõtvumise olemasolu, vaid mõningail juhtudel oli võimalik selgesti tähele panna veelgi kauge-

male läinud häälikunähtust: pearõhuline lühike vokaal võis korduda järgneva konsonandi järel õige nõrga ning lühikese häälikuna: *tšir'ja* 'kiri, raamat', *nah^azəD* 'lapsed', *kuh^aja* 'kuhi', *neh^hgon* 'lõhun', *vana rah^avaz* 'vanarahvas' jne. On õige raske kõrvaga vahet teha, kas hääldatu on juba tõeline švaa või üksnes konsonandi lõtvumine. Ei ole ka olnud võimalik lähemalt määratella, millest on tingitud üks kui teine varjund. Olgu siinkohal veel mainitud, et samal hääldajal võis esineda ka täiesti švaatud juhte seal, kus švaa oleks ootuspärane.

Nõrk švaa ei ole omane ükski vadjale, vaid ka ingeri keelele. Lääne-Ingerist Pärspää külast pärit olevalt noor- mehelt Varlamov'ilt on allakirjutanu tähendanud kirja

Pilt nr. 1.

leh^amä 'lehm', *vih^ama* 'vihm', *mah^ala* 'mahl'; samasugused on J. Mägi ste tähelepanekud. Mõlemast keelest saab esialgsel kuulamisel mulje, et tegu on äärmiselt lühikeste ning õige heliliste konsonantidega. Esimesed Kuzminilt tehtud täpsemad foneetilised vaatlused andsid siis suhte: *lūpsä*: *lū^hzän* 'lūpsa, lūpsan'. Alles kuulduga lähemalt harjudes tajub n. ö. lõtvunud või vokaalset vahelüli asjaomase ja järgneva konsonandi vahel. Kui arvestada sõnade jagunemist silpideks, siis švaa ei ole võimeline silpi moodustama; *leh^hmä* ~ *leh^amä* jääb ikkagi kahesilbiseks sõnaks. Akustiline erinevus vadja-ingeri *lehmä* ja sm. *lehmä* ning eesti *lehm* ~ *lehmä* ~ *lehma* vahel on otsekohe tähelepanu kõitev.

Et on olemas vokaalset elementi kahe konsonandi vahel, osutab ka kümograafil saadud kurv (vt. pilt nr. 1). Ülal on sõna *neh^hku^a* 'lõhkuda', kus ei ole hääldatud švaad, ja all on švaaline *neh^hgon* 'lõhun'. Kui vaadelda *χ* ja *k* vahekohta, siis näeb siin tüüpilist üleminekut spiran-

dist klusiili kohal, mis on kriipsukestega osutatud. Alumises näites on helilise *h* ja sellele järgneva *g* vahel võnkeid, mis sarnanevad vokaalivõnkeile, käesoleval juhul vast olnud *ε* omadele. Mõlemate kurvide alumine rida (L) on helilisust näitav kõrisõlme kurv.

Esitatud vaadeldud võib nii siis arvata, et ka kreevini murdele on olnud omane konsonandi lõtvumine või õige nõrk švaavokaal, mida keelenäidete märkijad on kohati sattunud tabama. Arvesse võttes nähtuse esinemist ka ingeris, ei ole siis vahest põhjusega oletus, et sellel häälduslikul omapärasusel on vana ühisvadjaline algupära.

2.

Allakirjutanut on koguke vadjalase Kuzmini enese kirjutatud keelenäiteid ja mõningaid vadjakeelseid kirju. Kuzmin on kolmeaastasest koolipõlves õppinud kirjutama ning lugema üksnes vene keelt. Vadja keelt on ta kirjutanud õige vähe ning sedagi ainult kõige viimaseil aastail. Tema vadja kirjaviis on siiski õigegi järjekindel, nõnda et on võimalik saada ülevaadet sellest, missuguseid häälikunähtusi ta tähistab eraldi ja missuguseid ei, või missuguse foneemi hulka kuulub tema arvates mõni n. ö. vahehäälik. On teada, et igal rahval ja igal isikulgi on oma eriline suhtumine häälikuisse. Häälik, mis eestlase arvates on täiesti *a*-foneemi kuuluv, on näiteks prantslase tajumise järgi juba *o* varjundeid. Sellepärast siis võib Kuzmini ja mõne eesti või soome keelemehe häälikutajumises tekkida suurigi erinevusi, nagu näitab järgnev surnu-itk vadjalase kirjutatuna ja allakirjutanu transkriptsioonis:

Тютяр лугытылыб эмяле.

Лаа мiя тулын армото эне чяпяле и ныйзын лугытылыма армото ымас энес, куй сiя ятид мину армото-масы лугытылын ымад горяд пяивяд. Куй сiя макад кыва унта култа кулыяни вай сiя сiтюзид мину пяле, эт тахо авата силми, ава силмяд паята милы, ава силмяд вата мину пяле, куй мiя куйвин да ряюхтюзин илма синуа сурыз горяз, сурыз тiз, были челе ёла ювя сына, ылыд пылол нику курчи соза, изе нокиб евикай

да ватаб эти яхи мез эб хампуис, ни и мiя пылол ватан, чен кус тулыб, аин пiян энеси, вот куй кализ ылид энени, эн ускону челейд чен паяти, эти эни он ни кализ.

tütär lugetteleb emälle. lä mie tulen armutõõ` ennile` tsäpälie` i neizen lugettelemä, armotõõ`, emas enneš, kui sie jätid minü armottomassi, lugetteleen emad guorät, päivät kui sie makät kevā unta, kulta külējāni, vai sie süätüzid minü pälie` et taho avata silmī. avā silmäD, pajata millegē, avā silmäD, vāta minü pälie`, kui mie kuivin da rüütüzin ilmā sinu a sūrez guorāz, sūres, tüöz, beļe tsellie` juolla üvā senā, eļet peļļol, niku kurčsi suoza, ize nokib jēvikkai da vātav, etti jahimiez, eb xampuis. ni i mie peļļol vātan, tšen kus tulēv, ain piēn ennessi. voī kui kalliz eļid, enneni. en uskonnu tselleid, tšen pajatti, etti enni on nī kalliz.

Vene ortograafia ei tunne peale mõningate juhtude kahekordseid konsonante ega ka vokaalide kvantiteedi märkimist. Sellepärast on Kuzminil jäänud geminaadid ja pikad vokaalid märkimata, ega saa nii siis meie nende küsimuste kohta näiteainestikku. Leidub aga paar muud nähtust, millele Kuzmin pakub huvitavat lisa. Vadja keeles on teatavasti sõnalõpulised sulghäälikud *k, p, t* ja ahtushäälikud *s, š* esindatud kvantiteedilt nõrgemate vastetega, mis iseloomuldasa vastavad eesti *B, D, G* ja *z-le* resp. *ž-le*, ja mida transkriptsioonis tähistatakse samade grafeemidega nagu eesti keeles: *tulēv* 'tuleb', *päiväd* 'päevad', *kalliz* 'kallis'. Peale nende, kvaliteedilt poolheliliste või poolhelitute häälikute esineb vadjas ka täiesti helilisi: *b, d, g* ja *z, ž*. On tähelepandav, et Kuzmini tajuvuses sõnalõpulised klusiilid ja *s-* ja *š-*häälikud on heliliste rühma ehk meediate hulka kuuluvad: *пяивяд* (= *päiväd*), *макад* (= *makäd*), *сурыз* (= *sūrez*), *кализ* (= *kalliz*), *тулыб* (= *tulēv*) jne. Kuzminilt võetud kõrisõlme kurvid osutavad aga kõikjal helitust. Nõnda on võetud näidetes *вад-да.лаizeD* 'vadjalased', *паγeD* 'paed' jne. *D* helilisuse $\pi = 0$. Sellega peab siis arvama, et vadja teenuiste resp. *s, š*

eritlemiseks meediaist resp. *z*-, *ž*-st ei ole vajaline üksnes helilisuse, vaid ka tõhususe suhted. Kuna vadja sõnalõpuliselid häälikud on hääldatud sama lühidalt ning väiksema häälduselundite pingega, nagu hääldatakse meediaid, siis kõneleja tajuvus on nad ühistanudki meediatega. Eesti keeles on teatavasti just tõhusus peateguriks, mis eraldab teenuiste ja meediate rühmi².

Kattila vadjas on keelenäidete märkijad kirjutanud pikade keskkõrgete *ē*, *ō*, *ō̄* asemele *ie*, *uo*, *üö*, näit. V. Alava „Vatjalaisia häätapoja“³: *nuorikōssi* 'noorikuks' (lk. 9), *lieneb* 'on (futuuri)' (10), *Myö* 'meie' (11). Järgsilpide pikad *ē*, *ō*, *ō̄* on aga märgitud diftongeerumatult: *pojoo* 'poisi' (9), *mehelee* 'mehele' (9); L. Kettunen-L. Posti „Näytteitä vatjan kielestä“⁴: *uonēē* 'hoone' (18), *tättärikūō* 'tüdruku' (18), *mi.ez.miēb* 'mees läheb' (20), *ri.hiē* 'toa' (20), on diftongeerunult nii esimese kui ka teise silbi *ē*, *ō*, *ō̄* häälikud kui ka *ē̄*. Samad suhted valitsevad ka allakirj. tekstikogus „Wotische Sprachproben“ (ÖES-i AR 1933 = EKA Toimetised 4). Pandagu seda tähele, et Kettunen-Postil ja viimasena nimetatud teoses on kvalitatiivset vahet pearõhulistena ja kaugemal sõnas esinevate diftongide vahel. Kuzmini kirjaviiis ei ole aga jälgi diftongeerumisest: *армото* (= *armotjō*) 'armutu', *горяд* (= *guorjad*) 'murelikud', *тѣз* (= *tjöz*) 'töös', *ѣла* (= *joolla*) 'õelda', *соза* (= *suozä*) 'soos', *мез* (= *miez*) 'mees' jne. Tähendab, et selle vadjalase keeletaju ei ole eritlenud kaheks iseseisvaks häälikuks algupäraselt pikki

² Õpetlik on siinkohal vaadelda veel seda, kuidas muukeelsed suhtuvad eesti (ja samuti võiks arvata ka vadja) teenuiste ja meediate eritlemisse. Saksa keeles on tõhususe vahe kummagi rühma vahel eriti suur ja helilisus on üksnes teisejärgulisemaks nähtuseks, on ju *k*, *p*, *t* õige tugevasti aspireeritud. Sellepärast on siis saksa keele kõneleja seisukohalt eesti ühiskeele *B*, *D*, *G* meediate rühma kuuluvad ja neid antakse sageli edasi *b*, *d*, *g*-na: *tuba*, *kodu*, *aga*. Jidiši keeles on aga helilisus tähtsamaks vahetegijaks ning intensiivsus kõrvalisemaks, nõnda et selle keele kõnelejad asendavad enamasti eesti *B*, *D*, *G* *p*, *t*, *k*-ga: *tupa*, *kotu*, *aka*. Õeldu kehtib täiel määral üksnes selle häälduse kohta, mis ei ole kirjapildi mõjustatud.

³ Vähäisiä kirjelmiä XLII, Helsinki 1908.

⁴ Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXIII.

keskkõrgeid vokaale, ehk küll muud diftongid peale *üä* (сѣтюзид = *südtüsid*), mis ehk juhusest on jäänud õieti märgitsemata, on kõik leidnud tähistamist. Juba L. Kettunen on viidanud sellele, et Kattila vadjas ei ole käesoleval juhul soomega võrreldes täielisi diftonge, vaid üksnes diftongi varjundiga pikki häälikuid (VÄH¹, lk. 120 = VÄH², lk. 129). Eesti keele kõneleja seisukohalt tunduvad vadja *ie*, *uo*, *üö* ja *ię* igas positsioonis ning igas varjundis kõigiti täieliste diftongidena. Ka suusõnaliste küsitluste peale seletas Kuzmin, et tema arvates ei ole olemas *u-d* või *i-d* *o* resp. *e* eel, ent ainult üks häälik *õ* või *ę*. Vadja asjaomaste diftongide kandev osa ongi *o*, *e*, *õ* ja *ę* elemendis, kuna eelnev kõrgem osis tundub eriti kaugemal sõna sees n. õ. eellöögina. Muide tuletavad *uo* ja *ie* akustiliselt meelde vene *o-d* ja *e-d* rõhutatud asendis. — Lõpuks võib siis öelda, et häälik, mis vadjalase seisukohalt on vaid üheks morfeemiks, on teiste keelte rääkijate seisukohalt häälikühend. See on juht, mida esineb aina mujalgi keeleelus ja mis on mõnigi kord tekitanud vastastikku arusaamatust.

3.

Vadja keelele on iseloomustuseks hästi arenenud sandhi. Sandhi avaldub peamiselt selles, et lauses lühikesed sõnalõpulised sulghäälikud *B*, *D*, *G* ja ahtushäälikud *z*, *ž* muutuvad järgneva sõna alguse järgi kas helilisiks või helituiks sedamööda, missugune on algus, kas heliline või helitu, või assimileeruvad muul viisil järgneva, artikulatsiooni kohalt lähedase häälikuga. Näiteks öeldakse: *ivǖxšed ovat pītšäd* 'juuksed on pikad', aga *pītšäd ivǖxšed* 'pikad juuksed' ja *pītšät tšäved* 'pikad käed', või *nuor miez* 'noor mees', aga *miez on nuor* 'mees on noor', *mies tahap tšüsü ä* 'mees tahab küsida' ja *mieš tšüzüB* 'mees küsib', või *ęli tuož* 'oli ka', aga *tuoš sai* 'ka sai' ja *tuož ęli* 'ka oli' jne. Siinkohal pole põhjust pikemalt peatuda esitatud nähtuse juures. — Lisatagu vaid see arvamus, et vadja sandhit ei saa pidada puhtal kujul vene häälduslaenuks, sest vene keeles ei ole, kui uskuda olemasolevaid allikaid, sandhi nõnda ulatuslik kui vadja oma. (Vt.

O. B r o c k, Slavische Phonetik [Heidelberg 1911], lk. 230 jj.) Peab arvama, et vähemalt teatud määrani on tegemist vadja oma arengunähtusega, millele vahest vene keel on andnud algtõuke. — Käesolevas tahetakse viidata erilisele juhule, kus assimilatsioon on toimunud pikas häälikus, nimelt $s \sim š$ -s, mis esineb elatiivi või passiivi preesensi lõpuna: *mato ajž elävältä puteltsje` i pannas ahjžosje`* 'uss aetakse elavalt pudelisse ja pannakse ahju', *sitā tšävväž vattamas kupolžn* 'seda käiakse vaatamas jaanis', *iezz aikā* 'enneaegselt' jne. Ühe korra vähemalt esineb siakuuluvat nähtust ka Kettunen-Posti keelenäidete kogus: *notožad elivat kūsiztss ehseiz da katagoiš`n.* olid kuusiseist oksist ja kadakaist' (lk. 73). Siingi on tegu Kuzmini keelega. Et assimileerub pikk konsonant helilisuse poolest järgnevaga, eriti aga heliliseks muutudes, seda tuntakse üldfoneetiliselt õige harva. Vadjaski esineb pikakonsonandiline sandhi üksnes kiirtempolises kõnes. Translatiivi ja passiivi preesensi $s \sim š$ asemel võib küll üsna sageli kuulda helilist häälikut, kuid neil juhtudel on $s \sim š$ muutunud lühikeseks: *sis pannaz neška tšätšesje`* 'siis pannakse lõng kätte'. Ohtrasti sellekohaseid näiteid on Kettunen-Posti Kukkosi küla tekstides.

4.

Kuna švaaline nähtus on Kuzmini keelenäidete kogus „Wotische Sprachproben“ jäänud esile tõstmata leksikaalselt, morfoloogiliselt, häälikulooliselt, osalt ka häälduslikult vähem tähtsa joonena, on aga mainitud väljaandes antud maad foneemile, mille esinemist vadja keeles ei ole seni nimetatud, nimelt bilabiaalsele f -le. Transkriptsioonis tähistatakse seda f -i φ -märgiga. Vadja φ esinemise võimalused on õige piiratud: teda võib kohata üksnes $ü$ järel pearõhulises ja osalt kaugemas sõnasiseses asendis, kui h on tugevas astmes, helitu konsonandi eel: *tšūqsä* 'küps', *ūqsinä* 'üksinda', *lūqsä* 'lüpsa', *silmäūqsēs* 'ärasilmamisest', *räūqtünnü* 'närtsinud', *ūqt senä* 'üht sõna' jne. Nõrgas astmes on h : *tšühžzä* 'küpse', *lühžzän* 'lüpsan'. h esineb ka siis, kui φ -line ühend satub helilisse naabrusesse: *ühž.alkę* 'üks algas'.

Tähelepanдав on mainida, et Pärspää ingerigi murdest on registreeritud *üqt* rööbiti *üh_ot* ja *üχt* kujudega. Seega on *h > φ* territoriaalne, keelepiiridest üle ulatuv nähtus nagu švaagi.

On üldine nähtus paljudes keeltes, et foneem võib kanda eri varjundit ümbruse järgi. Näiteks on vadjas, eestis, saksas jne. *k* vägagi erinev ühendeis *aka*, *uku*, *iki*. Vadjas on aga käesoleval juhul tegemist enam omaette häälikumuutusega kui vaid ümbrusest tingitud varjundiga. Kõrisõlme hõn-gushäälikust on arenenud bilabiaalne ahtushäälik, nagu ana-

Pilt nr. 2.

loogiliselt on omal ajal laiemas ulatuses vadja *k* teatud tingimusil arenenud *tš*-ks. Et on tõeliselt olemas labiaalne ahtushäälik *φ*, ega mitte vaid labialiseeritud *h_o*, osutavad kolm ülesvõtet Kuzmini huulte artikulatsioonist (vt. pilt nr. 2). Ehk küll fotod ei ole küllalt selged, võib neist siiski näha järgmist huulte tegevust. Esimesel pildil näeb *ü* artikuleerimist sõnas *tšüzüb* 'küsi'. Huuled on jõudeseisundist surutud ettepoole, kus nad moodustavad ovaalse pilu. On ilmsesti näha, et üla- ja alahuul ei puutu keskosas teineteise vastu, vaid nende vahelt võib märgata isegi ühe esihamba läiget. Järgmine pilt kujutab *φ*-d sõnas *üφs* 'üks'. Üla- ja alahuul on teineteise vastas. Puudutus — ahtus — ei ole küllalt intensiivne, on lõdvem kui *f*-i artikuleerimisel. Sellepärast on siis tarvitatud diakriitilist lisamärki [v] — *φ*, osutades seega, et *φ* on hääldatud alahuule natuke puuduliku tõusuga

ülahuule suunas. Viimane pilt näitab huulte tegevust *f*-i hääldamisel sõnas *uffatka* 'potipiht'. Hoolimata eelnenud *u*-st võib siiski näha, kuidas alahuul on tõmbunud vähe tahapoole. Ahtuse moodustus toimub käesoleval juhul alahuule siseäärega vastu ülahaammaste välis-ääri, mida foto kahjuks ei võimalda näha.

Juba vanimas vadja trükitud sõnaloendis, Pallas'e teoses „Сравнительные словари...“ (Санктпетербургъ, 1787, lk. 158), leidub üks *h > φ* juht, kuigi teisel tingimusil: Нүфтело 'обоняние'.

Nagu Kuzmini keeletaju ei eraldanud keskkõrgeid diftonge pikkadest vokaalidest, nõnda on tema arvates ka *φ* üksnes *χ*-foneemi varjund (vrd. рряхтюзин, lk. 147). Vadja keeles on algsome *h* esindus üldse õige mitmekesine neil juhtudel, kus *h* ei ole sootuks hävinud. Laensõnus on sõnalalguline *h* niisugusena olemas üksnes esivokaalseis sõnus: *häälüв* 'liigub, heljub', *heŋki* 'hing'. Tagavokaalseis sõnus esineb *χ*: *χилли* 'hull', *χуопоруол* 'kurat', *χattu* 'kübar, müts'. Sõna sees on vokaalide-vaheline ja vokaali ja helilise konsonandi vahel olev *h* heliline. Helitu konsonandi eel seisev *h* on taas helitu: *tentü* 'tehtud', *tantonnu* 'tahtnud', või asendatud *χ*-ga: *tšexsinä* 'omavahel', *лаχсувес* 'lapsepõlves', *eχsent* 'oksendas'.

Kõnealune *φ*-foneem ei ole Kuzmini vadja keele häälikusüsteemi kõige haruldasem. Velaarset ahtushäälikut *γ* on olnud võimalik kuulda üksnes ühes sõnas: *pāγed* 'paed', mitmuse nominatiiv sõnast *pāsi* 'paas'.

*

Esitatud pisiasjad on mõeldud foneetiliseks lisamärkuks teosele „Wotische Sprachproben“. Toodu kõrval oleks vajaline puudutada veel vadja häälikute kvantiteeti, ent see küsimus peab jääma teiseks korraks.

Paul Ariste.

